

KENYERES ZSOLT

A svéd dinasztizmus (1523–1721)

Svédország ebben a mindössze kétszáz évben kihasználva társadalmi és természeti viszonyainak előnyös sajátosságait, kísérletet tett a nagyhatalmi szint elérésére. E nagyszabású vállalkozás a kezdeti sikerek ellenére kudarcba fulladt. Michael Roberts angol történész több munkájában (pl. *Swedish Imperial Experience 1560–1718*. Cambridge, 1979.) feldolgozta a svéd expanzionista törekvések gazdasági és társadalmi aspektusait. E tanulmányvázlat arra tesz kísérletet, hogy Roberts munkáinak felhasználásával röviden bemutassa a dinasztizmusok eme északi típusának kül- és belpolitikai viszonyait.

Birodalomalkotás és nagyhatalmi politika

Svédország újkori történelmét 1523-tól számíthatjuk, hiszen ekkor vált ki ez a skandináv ország a dán vezetésű kalmari unióból. A nemzeti mozgalom vezetője I. Vasa Gusztáv (1523–1560) teremtette meg az alapokat az utódok számára, örökletessé tette a Vasa dinasztia hatalmát (1544), szekularizálta az egyházi földeket, államvallás rangjára emelte a lutheránust.

Az 1560-tól 1660-ig tartó terjeszkedő politika rendkívül gyors volt, és az így létrejött birodalom eredetét tekintve különbözött a kor többi nagyhatalmától. Míg Hollandia vagy Anglia a gazdasági szempontokat tartotta elsődlegesnek gyarmatbirodalma kiépítése során, addig a svéd meghódított tartományok elsősorban Svédország védelmének voltak nélkülözhetetlen elemei. A terjeszkedés eme északi típusa abban is eltért a nyugati mintától, hogy ebben a térségben (Balti-tenger régiója) a hódítások állami vállalkozás eredményei voltak, amiket többé-kevésbé nemzeti érzések spontán kitérése (pl. dányűlölet) színezt.

Mi volt az oka ennek a rendkívül gyors hódításnak? A kérdésre két történeti iskola (az Old School és a New School) eltérő választ fogalmaz meg, de mindkét irányzat egyetért abban, hogy a birodalomalkotás lényegében válasz volt a Svédország határain túl lezajlott változásokra. Az Old School szerint a birodalom létrejöttét a határokon túl lezajlott politikai változások is elősegítették. A 16. század közepére a balti status quo felbomlott, hanyatlásnak indultak a Hanza városok, megbukott a Livón Lovagrend, s itt hatalmi vákuum keletkezett. Ezek a változások a fiatal svéd állam biztonságát is veszélyeztették, dán vagy orosz terjeszkedés veszélye rémlett fel a Baltikumban. Ezen történeti irányzat szerint tehát a hódítások fő motivációja a félelem a kedvezőtlen külső változásoktól, és a biztonság megteremtésének igénye volt. A terjeszkedés nagyhatalmi formába öntött motivációja – az Old School képviselői szerint – a „dominium maris Baltici” koncepció. Eszerint Svédország külpolitikáját kettős cél irányította, egyrészt, hogy a balti vizeket ellenséges vagy potenciálisan annak tekinthető állam hadiflottája ne használhassa (biz-

tonság megteremtése), másrészt igyekezett a balti kikötők minél nagyobb hányadát svéd ellenőrzés alá vonni (félelem a külső változásoktól).

A másik iskola a New School a terjeszkedés fő motiválójának a határokon túl lezajlott gazdasági változásokat tartja. Ennek egy ismert képviselője Ingvar Andersson szerint a birodalomalkotás fő oka a Hanza hanyatlása, aminek a helyét a svédek akarták átvenni, hogy a kereskedelmi konjunktúra (gabona, fa, kátrány) hasznát lefölozzék, 1660 után pedig az elért előnyök megtartására törekedtek.¹

Melyik irányzatnak lehet igaza? Roberts a gazdasági érdekeket tartja elsődlegesnek, véleményem szerint viszont mindkét motiváló tényező, a határokon túl bekövetkezett gazdasági és politikai változások is mindvégig jelen voltak a politikai döntésekben, csak hol az egyik, hol a másik kapott nagyobb hangsúlyt. A svéd birodalom létét alapvetően meghatározta kedvezőtlen geopolitikai helyzete, gyakorlatilag csak vele érdekellentétben álló államokkal volt körbevéve (Lengyelország, Oroszország, Dánia).

Dánia a térség politikai nagyhatalma volt 1523-ig, és 1523 után is több kísérletet tett arra, hogy északi szomszédját visszakényszerítse a kalmari unióba, bár ezek a dán–svéd háborúk (1591–1594, 1611–1613) nem jártak sikerrel. II. Gusztáv Adolf (1611–1632) csak hadisarc által őrizte meg állama függetlenségét. 1643-ban a dánok a harmincéves háborúban lekötött svédekett újra megtámadták, de ezúttal éppúgy, mint 1658-ban kudarcot vallottak, és jelentős területeket (ma is Svédországhoz tartozó tartományokat, pl. Skane, Halland) vesztek el. A svéd külpolitika vezetői Oxenstierna és Gabriel de la Gardie 1611–1679 között két északi állam kapcsolatának rendezésére két különböző módszert próbáltak ki:

1. Dánia teljes meghódítása – amivel az egyik fő politikai és gazdasági riválisukat akarták kikapcsolni – nem járt sikerrel (példa erre X. Károly 1658–1660 között kezdeményezett dán–svéd háborús akciója). A kudarc legfőbb oka az volt, hogy Svédország nem rendelkezett olyan erős hadiflottával és gazdasággal, amellyel az erőviszonyok ilyen egyoldalú megváltoztatását megvetőző holland–angol–francia törekvéseket vissza tudta volna verni.

2. Szövetség a „dominium maris Baltici” fenntartására. Ez a fajta kapcsolatrendszer 1628 után vált realitássá a két egymással versengő ország között, és 1643-ig állt fenn. A szövetség létrejöttét az motiválta, hogy mind a svédek, mind a dánok féltek a Habsburgok betörésétől a Baltikumba. Az együttműködés leghíresebb sikere az 1637. évi danzigi „lengyel Pearl Harbor” volt, amikor a közös flotta a potenciálisan rivális Lengyelország flottafejlesztési programja által létrehozott hadihajókat elsüllyesztette. A dán hajóhad és a svéd szárazföldi erők egymásra utaltságán alapuló érdekszövetség 1643-ban azonban felbomlott. A svédek jogosan féltek attól, hogy déli szomszédjuk megpróbálja az 1523 előtti állapotot restaurálni, vagy az erőviszonyokat a maga javára alakítani. Oxenstierna az Államtanácsban kijelentette: „Dániát állon ütöttük, és mindig azt kellett néznünk, hogy fogaink rendesen ülnek-e a szánkban”.² Ezt az 1643–45. évi háború követte a két rivális között.

A dán–svéd kapcsolatokat áthatotta az egymástól való félelem, és az érdekellentétből fakadó háborús konfliktusok sorozata (1675–1679; 1700–1720). 1660 után a két ősi ellenfél szövetségi rendszereket hozott létre egymás ellen. A dánok holland–Habsburg–lengyel–porosz (1675–1679) szö-

vetségi rendszerére válaszul a svédek az angol–Holstein–Gottorp koalíciót hozták létre (1696–1715). A Holstein–Gottorp–svéd dinasztikus szövetség (X. Károly a holsteini herceg leányát vette el feleségül 1658-ban) tovább élezte a svéd–dán kapcsolatokat. A kis hercegség ugyanis stratégiailag fontos helyen, a mai Schleswig és Holstein tartományok területén feküdt. A svédek számára a szövetség biztosította a szárazföldi összeköttetést a szétszórt német provinciák (Verden, Bréma, Stettin stb.) között, ugyanakkor a dánok hátában állandó fenyegetést jelentett.³

Oroszország a 16. század közepén a IV. Iván által megreformált konszolidált állam, a balti status quo felbomlásával keletkezett hatalmi űrt ki akarta tölteni, és beszállt a balti kikötőkért folytatott versenyfutásba a lengyelek, dánok és svédek mellé. 1558-ban Iván csapatai bevették Narvát, országa tengeri kijáráshoz jutott. Reval városa kereskedelmi érdekeit féltve 1560-ban svéd védnökséget kért maga számára. XIV. Erik (1560–1568) csapatai megszállták a kikötővárost, és letették a birodalom első alapköveit. Erik célja az volt, hogy a Finn-öböl partvidékét ellenséges vagy potenciálisan annak tekinthető államok egymaguk ne birtokolhassák. Az oroszok terjeszkedésétől az egész európai közvélemény tartott. A svéd politikusok már ekkor észlelték, hogy Oroszország korlátozott erőforrásokkal rendelkezik, de expanzív törekvései és katonai ereje miatt a jövőre nézve veszélyes lehet. A livón háború második szakaszában (1591–1617) a svédek megszerezték azokat a tartományokat (pl. Kexholm, Ingria), amelyek ütközőpártnaként fogták fel az anyaországot fenyegető ellenséges támadásokat. Ez az oroszok számára kudarcral végződött háború a nyugati irányú orosz terjeszkedést 40 évre megállította. II. Gusztáv Adolf felismerte a keleti szomszéd későbbi megerősödésének veszélyeit, ezért jóbaráti kapcsolatok kiépítésére törekedett, és a harmincéves háború alatt állandó diplomáciai kapcsolatot létesítettek egymással, összehangolták külpolitikai elképzeléseiket a lengyeleket illetően is. A 17. század végén a két állam kapcsolata megromlott, mert az I. Péter megreformálta Oroszországnak elege volt a svéd gyámkodásból, egyébként is a „nagy” északi háború (1700–1721) eredményeként, valamint a Nyugat-Európával folytatott kereskedelme gyümölcseként Oroszország alapjaiban változtatta meg a térség erőviszonyait.⁴

Lengyelországgal az első összetűzés az első livón háború során (1558–1583) robbant ki Livónia felosztása körül, s ez az ellentét később dinasztikus jelleget is öltött. Vasa Zsigmond (lengyel király 1587-től) 1592-ben svéd király lett, és létrejött a svéd–lengyel perszonálunió. A svéd rendek (nemesség, parasztság, városi polgárság) féltve a lutheri vallást a katolikus ellenreformációtól, Károlyt (Zsigmond nagybátyját) előbb 1599-ben régenssé, majd IX. Károly néven királlyá választották. A lengyel uralkodó nem ismerte el Károly trónra való jogát, és ő, illetve utódai magukat tartották – a trónfosztás ellenére – Svédország törvényes uralkodóinak, nem ismerték el IX. Károlyt és utódait mint törvényes dinasztit. A két állam között gazdasági érdekellentétek is feszültek, politikailag pedig az orosz belső hatalmi zavarok (álcárok korszaka 1605–1613) megoldásában nem értettek egyet. Míg a lengyeleknek nem sikerült bábcárt ültetni a moszkvai trónra, addig vetélytársuk megszerezte a Finn-öböl partvidékét és Rigát 1621-ben. Az 1621–1629 közt dúló lengyel–svéd háború célja – tétje – Livónia és Danzig kikötője volt. A svédek

elfoglalták Livóniát, Pillaut, Elbinget, de Danzig Zsigmond kezén maradt. A két állam kapcsolata a század végéig feszült maradt. 1654-ben X. Károly (1654–1660) kihasználva a Hmelnickij-lázadást és az orosz–lengyel háborút, megtámadta Lengyelországot, hogy a tengerparti részt meghódítsa. De hiába ért el X. Károly káprázatos katonai sikereket, riválisai egymással kibékülve a svédek ellen fordultak, és olyan szövetségeseket szereztek, akiknek nem felelt meg a svédek erőnyerése lengyel földön. Az olivai békében (1660) a svédek csak az érték el, hogy a lengyelek a svéd trónigényükről és livón követeléseikről lemondtak.⁵

A német térségben a hódítások célja volt a „dominium maris Baltici” biztosítása, és a Habsburg előretörés megállítása a Balti-tenger övezetében. Ezt még vallási ellentét is színezte, nevezetesen félelem egy esetleges katolikus betöréstől a Baltikumba. Az 1648. évi rendezés a svédek számára kedvező volt, a Balti-tenger minden kikötője Königsberg és Danzig kivételével a kezükbe került.⁶

A terjeszkedés időszakát alapvetően hat szakaszra lehet osztani.

1. 1523–1560 között I. Gusztáv megteremtette a birodalom alapjait. Külpolitikailag semlegességre törekedett, és elsősorban gazdasági jellegű egyezményeket kötött Angliával és Hollandiával, amivel a Hanza városok befolyását akarta visszaszorítani.

2. Az 1560–1617 közötti korszak a regionális nagyhatalommá válás időszaka. A balti status quo felbomlása és az orosz anarchia lehetőséget adott a svéd uralkodóknak (XIV. Erik, III. János, Zsigmond, IX. Károly, II. Gusztáv Adolf) expanzív törekvéseik kielégítésére. A livóniai háborúban (1558–1583, 1591–1617) pedig megszerezték Ingrid és Esztóniát.

3. Az 1617–1661 közötti időszak jellemzője a nagyhatalommá válás és nagyhatalmi státusz kiépülése. II. Gusztáv Adolf reformjai lehetővé tették Svédország számára, hogy erőforrásai mozgósításával európai nagyhatalommá váljon. Ennek első lépcsője a lengyel–svéd háború (1621–1629) volt, amelyben Riga és Livónia került a svédek birtokába. A harmincéves háborúba bekapcsolódva Svédország az európai politika színpadára lépett, majd a katonai és diplomáciai sikerei (1631-ben szövetséget kötött Franciaországgal) hatására az 1648-ban megkötött vesztfáliai béke értelmében megkapta Verdent, Brémát, Rügent, Usedomot, Wismart. A dánok ellen vívott háború (1643–1645) Halland és Skane megszerzését eredményezte. A külpolitikai vonalvezetésben az 1640-es évektől a „segélypolitika” vált uralkodóvá. Mivel Svédország nagyhatalmi szinten tartásához nem rendelkezett elég jövedelemmel, ezért bármely államnak hajlandó volt katonai vagy diplomáciai segítséget nyújtani pénzsegély fejében. Ez egyre elkötelezettebbé tette a birodalmat az európai nagypolitikában, s X. Károly 1654–1661 közötti kitörési kísérlete ebből nem járt, nem járhatott sikerrel.

4. A segélypolitika csődjének korszaka 1661–1679 között. A külpolitika vezetői – Gabriel de la Gardie – arra törekedtek, hogy a pénzsegélyekért cserébe minél kisebb erőfeszítéseket nyújtsanak pénzelőjük (főleg Franciaország) számára. XIV. Lajos hegemonisztikus törekvései viszont nem tették lehetővé, hogy Svédország közvetítőként – békés úton – tárgyalásokkal ki tudja elégíteni az egyre agresszívabbá váló franciákat. 1675-ben XIV. Lajos északi szövetségét belekényszerítette a Brandenburg elleni háborúba, és

Fehrebellinnél a svédek vereséget szenvedtek. Csak a franciák európai tekintélyének és sikerrel megvívott háborújuknak köszönhető, hogy Svédország területveszteség nélkül került ki a háborúból.

5. Az aktív semlegesség időszaka: 1679–1700. XI. Károly (1661–1697) nagykorúsága után éles külpolitikai irányváltás figyelhető meg. Szakított a franciabarát segélypolitikával, mert nem nézte jó szemmel a franciák hegemonisztikus törekvéseit, és angol–holland szövetségi viszonyt akart biztosítani birodalma számára. A status quo erős – általa megreformált – hadseregével és a szövetségesek hadiflottájával remélte fenntartani. Svédország e közel 20 év alatt elkerült minden háborút, és csak békeközvetítőként lépett fel a kor háborúiban.

6. A „nagy” északi háború és a bukás korszaka: 1700–1721. 1700-ra dán–orosz–szász koalíció jött létre, amely tervbe vette a svéd birodalom felosztását. XII. Károly (1697–1718) szövetségesei csak 1701-ig támogatták a svédek, mert Európa másik felében megkezdődött a spanyol örökösödési háború (1701–1714). Így XII. Károly 1701-től magára hagyva harcolt három fronton. Még 1700-ban szövetségesei segítségével Dániát – egy gyors partraszállással Koppenhága mellett – kikapcsolta a háborúból, majd I. Pétert Narvánál verte meg. Ekkor úgy tűnt, hogy csak Ágost lengyel király, szász választófejedelem maradt egyedül vele szemben, de míg Ágost kikapcsolását a háborúból a svédeknek sikerült elérni 1707-ben, addig I. Péter új hadseregével a Baltikumot elfoglalta, XII. Károlyt pedig az oroszországi hadjáratban döntően megverte (Poltava és Perovoltnaja 1709.), maga a svéd uralkodó pedig seregét elveszítve 1714-ig kényszerű száműzetésben török földön tartózkodott. 1709 után a svédellenes koalíció újjáéledt, sőt kibővült. XII. Károly minden kísérlete, hogy birodalmát megvédje, kudarcba fulladt. 1721-re Svédország a finn területek és Svéd-Pomeránia egy részének kivételével minden korábbi hódítását elvesztette.

A svéd birodalom egy közel százéves expanzív külpolitika terméke volt. Sikerének alapjait és bukásának okait a rendelkezésére álló erőforrások, tartományok és az anyaország közti viszony és a hadsereg vizsgálatán keresztül lehet megvilágítani.

Erőforrások és nyersanyag

Svédország fekvését tekintve nyugat felé nyitott, viszont ősi tartományai zárt, jóformán lakatlan területek voltak a partmenti településeket nem számítva. Lakossága a 17. század végén 2,5 millió fő volt a hódítások lakosságát is beszámítva.⁷ Népsűrűsége a déli területeken és a meghódított területeken volt a legnagyobb. A svéd társadalomban a nemesség kis létszáma ellenére a politikai életben nagy befolyással bírt, a parasztság tényleges politikai hatalommal nem rendelkezett, de az országgyűléseken önálló rendként jelenhettek meg, politikai jelentőségük XI. Károly alatt nőtt meg. A polgárság – gazdaságilag erős, főleg külföldiek – szerepe XI. Károly idején értékelődött fel, ugyanis az állami hivatalnokok többségét ők alkották.

Svédország erőforrásait tekintve jelentős ezüstkészlettel rendelkezett (1632-re merültek csak ki bányái), de ennél is jóval nagyobb jelentőségű volt réz- és vaskészlete. E két utóbbi volt a legfontosabb svéd exportcikk, erre

épült a kiváló svéd hadiipar is. Kiemelkedő volt még a gabona, a faáru exportja. Főleg Angliába és Hollandiába irányult a svéd kivitel, ahonnan textíliákat, bort, gépeket hoztak be. A mezőgazdasági és ipari nyersanyagok nagyrészt a meghódított területek adták, de az exporttermékek Stockholm érintésével jutottak el külkereskedelmi partnereikhez, a főváros így elosztó szerepet játszott a birodalom bel- és külkereskedelmének irányításában. A svéd állam bevétele 1620-ban évi 1,5 millió aranydaller volt, ez az összeg a háborús évek alatt sem emelkedett, miközben a svéd hadsereg létszáma 25 000-ről 117 000-re nőtt.⁸ Ennek finanszírozását a „háború tartja el a háborút” elv alapján oldották meg. A haderő ellenséges területen harcolt, és annak felélésével, kirablásával tartotta fenn magát. Ez a rendszer a folyamatos háborúk időszakában (1621–1661) jól üzemelt. A háborús konjunktúra 1661-ben véget ért, és ekkor a segélypolitika révén nyert francia pénzsegéllyel próbálták az államháztartás tartós deficitjét csökkenteni. A deficit azonban egyre inkább nőtt (1644: 1 millió daller, 1651: 10,5 millió daller, 1678: 3,5 millió daller).⁹ A külkereskedelem forgalma 1668-ban 6,3 millió daller volt, míg Angliáé 16,8 millió, Franciaországé 8,8 millió daller.¹⁰ A válságot XI. Károly 1680-ban beindított reformpolitikája oldotta fel. Új adminisztrációs szerveket hozott létre, melyeknek bázisát a polgárság adta. Az Államtanács szerepét csökkentette, hadseregreformot hajtott végre, aminek alapja a redukció, vagyis az 1632 után eladományozott királyi birtokok visszavétele volt. A redukció sikeres véghezvitelét részben a parasztság, részben a polgárság támogatásának köszönhette. A redukció elősegítette az abszolutizmus megerősödését is, hiszen növelte a kincstár bevételeit. A vaskohászat, az ipar és a kereskedelem fellendítése tovább növelte a bevételeket. A következő táblázat azt mutatja meg, hogy a reformok hogyan hatottak az államháztartásra.

Svédország bevételei 1677-ben és 1699-ben¹¹

	1677	1699
bevételek: (aranydaller)		
svéd–finn	1 471 765	4 168 464
francia segély	750 000	—
balti tartományok	555 071	1 384 840
Pomeránia	202 963	427 970
összes bevétel:	2 979 799	5 981 280
összes kiadás:	4 240 995	5 248 416
<i>deficit:</i>	1 261 196	<i>aktívum:</i> 732 864

A reform sikerét biztosította a svéd társadalom erős cementáló közege, a svéd egyház is, a korabeli utazók „lutheránus Spanyolországnak” nevezték Svédországot. Az egyház magába integrálta az egész társadalmat egyhangú doktrínáival, egységes – szinte katonai – szabályzataival, kialakította a hívekben a kötelességtudatot az állam iránt. Az 1650-ben létrehozott Papi Hivatal segítségével az uralkodó már az állam hivatalnokaiává tette a papokat, ők írták össze a sorköteles férfiakat, prédikáltak és támogatták a királyi rendeleteket. Az egyház híveibe oltotta az erős hitbuzgalom révén az igazságos háború propagandáját is, tehát a svéd uralkodók az egyházat a tömegek megnyerésére

használták fel. Különböző propaganda-fogásokkal mozgósították a tömegeket a háborúkra: a papok prédikációikban kihangsúlyozták az ellenség barbarizmusát (oroszok), a dánokat hitszegőkként ecsetelték a szőszékekről, amit a svéd lelkületben gyökerező félelemérzettel egyesítve agresszivitássá alakítottak át a köznép körében. Külön prédikáltak háborúk idején a harcok szükségességéről a hit védelmében. A „nem békét hozok, hanem kardot” elv alapján a mindenkor győztes uralkodót Jézus és Gedeon kardjaként ünnepelték a papok prédikációikban. A hadsereg lelkészei szintén „megdolgozták” a katonákat, akiknek a fegyelmezettségét a dinasztia jórészt az egyháznak köszönhetette. A hadsereg csatába mindig az „Erős Várunk, Istenünk” zsoltárral indult.

A dinasztia a társadalom nemzettudatát is kiformálta a „gót legendával”, amit a hódítások alátámasztására is felhasználta. A legenda szerint Noé fiainak volt egy birodalma, ennek fővárosa Uppsala környékén volt, ahol Jafet lakott, s itt megőrizték az Istentől kapott ősi nyelvet is. Innen vándoroltak ki Jafet utódai, meghódították Kis-Ázsiát, megalapították Rómát. Svédország volt Atlantisz és Blut földje, Herkules oszlopai a Sundot jelképezik. Innen indultak a gótok (Mágog fia adta a nevet nekik), hogy a világot meghódítsák. A legenda lovagi ideákkal és tudományszeretettel ruházta fel őket. Első írásos megfogalmazása 1544-ből származik, egy Magnus nevű svéd főnemes német nyelven megjelent „Historica Gothicum” könyve alapján. A svéd uralkodók ezt a legendát ápolták, erősítették főleg a főnemeseik körében, akik fiaikat gyakran Itáliába küldték tanulni, hogy megtekintsék az „ősi gót városokat”. Különösen II. Gusztáv Adolf támogatta erősen az őstörténetkutatást, aki a háborús célok megfogalmazásához is felhasználta a legendát, mondván, hogy a gót aranykort újra létre kell hozni. Ezzel nemcsak megindokolták a háborúkat, de az eredményeket ezzel igazolták is. A svéd társadalom és gazdaság korlátozott teherbíró képessége azonban a „nagy” északi háborúban nyilvánvalóvá vált. A fennálló laza gazdasági kötelék nem tette lehetővé erős politikai egység kiépítését a meghódított területeken.

A tartományok

Svédország 1660-ban érte el legnagyobb kiterjedését, csaknem az egész balti partvidéket ellenőrzése alá vonta. De az anyaország és a tartományok közötti kapcsolatot nehezítette a provinciák szétszórtsága, és az, hogy csak tengeren keresztül tarthatták a kapcsolatot. A politikai egységet a földrajzi fekvés hátrányain kívül nehezítette az etnikai sokszínűség (finn, orosz, észt, dán, német stb.) is. A birodalom hivatalos nyelve a kereskedelemben a német volt, ami egyben jelezte a német kereskedőréteg vezetőszerepét a gazdasági életben. A gazdasági egység megteremtését nehezítette a tartományok eltérő civilizációs és gazdasági színvonala is. A provinciákat eltérő politikai és gazdasági adottságaik alapján három csoportra lehet elkülöníteni:

1. A Dániától elfoglalt tartományok (Skane, Halland, Jamtland) mezőgazdasági jellegű területek, ezeket gyakorlatilag sikeresen integrálták az anyaországba.

2. A balti szerzemények, Kexholm, Ingria, Esztónia, Livónia: itt nem sikerült a svéd asszimilációs kísérlet, és a jobbágy-földesúr viszonyt sem sikerült szétzúzni. A helyi nemesség a jobbágyfelszabadító intézkedéseket sza-

botálta, csak az 1683-tól beinduló redukció időszakában sikerült némileg javítani a helyi parasztság helyzetén.

3. A német tartományok – Verden, Bréma, Wismar, Rügen, Usedom – virágzó gazdasággal bíró, nagyfokú gazdasági önállósággal és privilégiumokkal rendelkező területek illetve városok voltak. Csak a svéd katonaság és hivatalnoki kar jelenléte jelezte a svéd birodalomhoz tartozásukat.

Ami közös volt a három csoport tartományai és az anyaország kapcsolatában, hogy Stockholmban a provinciáknak nem volt képviselőjük. A helyi vezetés az adó behajtásával, és a területén állomásozó katonaság ellátásával volt megbízva. A gazdasági fejlődés eredményeként a 17. század végére az anyaország gazdasági vezetőszerépét elvesztette, bányái kimerültek, a kereskedelem központja Stockholm helyett Riga, Reval és Narva lett. A Baltikum volt „Svédország éléskamrája”. Védelmét mocsaraival és kiterjedt erdősegeivel a természet is elősegítette. Politikai szempontból legjelentősebbnek a német területek számítottak, s ezek védelmét – mivel a természet nem védte – erődkkel kellett megerősíteni, illetve nagylétszámú katonaságot kellett itt állomásoztatni. Politikailag kiemelt jelentőségű volt ez a térség, hiszen „Svéd-Pomeránia volt Svédország európai nagyhatalmának szimbóluma”.¹² XI. Károly is 1681-től főleg ezt a régiót erősítette, mert jobban tartott egy dán támadástól, mint egy oroszától. XII. Károly ugyan inkább Dániától tartott, ezért 1697-ben a német térségben 10 150, míg a Baltikumban 6700 svéd katona állomásozott.¹³ A laza gazdasági és társadalmi kötelékek ellenére a tartományok megmaradtak a birodalom kötelékében, aminek alapvetően két oka volt. A gazdasági előnyöket egy olyan birodalom keretein belül élvezhették, amely gazdaságilag – bár megcsapolta – nem próbálta meg beintegrálni a svéd gazdaságba és társadalomba önnön gyengesége miatt, másrészt a hivatalnoki kar és a hadsereg bármikor készen állt az esetleges szeparációs kísérleteket leverni.

A hadsereg

A dinasztia expanzív politikájának érvényesítéséhez erős hadsereget hozott létre, amelynek emberanyagát a parasztság, tisztikarát a nemesség adta. Maguk az uralkodók – neveltetésüknél fogva – képzett katonák voltak, de közülük is kiemelkedett két nagyhatású katonareformer. Az első II. Gusztáv Adolf volt.

II. Gusztáv Adolf természetes célja nem lehetett más, mint Svédországot európai nagyhatalommá tenni, ehhez pedig nagylétszámú (80–100 ezer fős) hadsereg fenntartására volt szükség, amit országa erőforrásai nem tudtak biztosítani. Ezért haderejét mindig ellenséges területekre vezette, és azt élte fel. Serege nem volt tisztán nemzeti jellegű, de az ütközetekben a svéd parasztokból szerveződött ezredekre támaszkodott, a zsoldosokat helyőrségekben helyezte el. A katonák fegyverzetét is megújította. A gyalogsági puskákhoz papírtöltényeket rendszeresített, eltüntette a támasztóvillákat, a pikások számát minimálisra csökkentette. A gyalogság keretein belül létrehozta a dandárt, mint új szervezeti egységet. A lovasság páncélzatát minimálisra csökkentette, állami lótenyészeteket alapított. A tüzérség keretein belül elkülönítette a könnyű- és a nehéz tüzérséget, megszervezte az ezredlövegek és a tüzérségi

tartalék szerepét. Taktikai téren is újított a svéd király. Az akkor használatos terciók helyett 3 sor mélységű vonalban állította fel gyalogságát a centrumban, míg a szárnyakon a lovasság feladata az áttörés, átkarolás és az üldözés lett. Ez a hatékony taktikával és zseniális hadvezérekkel rendelkező haderő 1661-ig diadalt diadalra halmozott. De az ezt követő békés időszakban a hadsereg fejlesztését elhanyagolták, a haderő állományát leépítették. Az 1675–1679-es dán háború kudarca után tehát XI. Károly az egyik legfontosabb feladatának tartotta a hadsereg újjászervezését.

XI. Károly egy olyan hadsereget akart létrehozni, ami képes megvédeni a birodalmat, és alapvetően állami költségvetésből tartják fenn. A redukcióval visszaszerzett földek falvait bízta meg a katonák ellátásával és felszerelésével, cserébe adómentességet kaptak. A tisztek szintén az egységek közelében, a falvak környékén laktak. Mozgósítás esetén kerületenként vonták össze a falvakból a századokat és ezredeket egy előre elkészített mozgósítási terv alapján. Ez a telepes-katona rendszer alapvetően védelmi célokra lett létrehozva, felkészítve Svédországot egy esetleges többfrontos háborúra. A rendszer XII. Károlynak 1700-ban 60 000 mozgósítható katonát állított egyszerre fegyverbe.¹⁴ Fegyverzet terén bevezette hadseregében a szuronyt, taktikai téren pedig előtérbe helyezte a szuronyrohamot, mivel az ágyú- és puskatűzet lebecsülte. XI. Károly hadserege a csatatéren úgy állt fel, mint II. Gusztáv Adolfé, rövid tüzérségi előkészítés után a gyalogság rohamra indult, az ellenségtől 40 méterre elsütötték fegyvereiket, majd fergeteges lendülettel áttörték szuronyrohammal az ellenséges centrumot, ezalatt a lovasság a szárnyakon próbált áttörést végrehajtani. A fentebb leírt taktika feltételezte a begyako-roltságot, amire a svéd király nagy hangsúlyt fektetett, és sikerült az általa létrehozott tiszti iskolákból jó parancsnoki gárdát szervezni. XI. Károly élete végéig távol tartotta magát attól, hogy seregét harc közben próbálja ki. Fia, XII. Károly katonai sikerei viszont apja hadseregszervező tevékenysége nélkül nem valósulhattak volna meg, hiszen csatáiban a fent leírt taktikát alkalmazta. A svéd hadsereg a reformok révén 1560-tól 1721-ig képes volt hódítani, és megvédeni a szerzeményeket. A svéd dinasztizmus expanzív törekvéseinek fő fegyvere lett. A birodalom azonban a hadsereg minden erőfeszítése ellenére elbukott.

A birodalom bukása és tanulságai

A svéd dinasztizmus által létrehozott birodalmat 1721-re szétzúzták. Törvényszerű volt-e a bukása? Valószínűleg igen. A vele szembenálló erők elég erősek voltak mind gazdaságilag, mind katonailag ahhoz, hogy Svédország baltikumi vezetőszeropét megkérdőjelezzék. Az is csodaszámba ment, hogy az alig 2,5 milliós kis svéd állam a 30 milliós orosz birodalmat eddig feltartóztatta. A bukás egyik fő oka mindenképpen a rendelkezésre álló erőforrások elégtelensége volt. A gazdaság és a társadalom nem bírta károsodás nélkül elviselni a 21 évig tartó háború terheit. Több tartományt felégettek az orosz és lengyel csapatok, illetve a járványos betegségek is leapasztották az anyaország lakosságát. A másik fő ok a kedvezőtlen geopolitikai helyzet. XII. Károly megpróbált ugyan geopolitikai „börtönéből” kitorlni, de még rosszabbul járt, mint X. Károly, mert erőit rosszul mérte fel, s vállalkozása a svéd

birodalmat – mint kártyavárat a szél – romba döntötte. A bukáshoz természetesen hozzájárult I. Péter orosz cár reformtevékenysége is. Megreformált hadserege a poltavai csatatéren, gazdasága pedig a háború gazdasági területein múlta felül a svédekét. A bukás következményeként Oroszország megindult az európai nagyhatalommá válás útján, átvette Svédország balti pozícióit, illetve Poroszország megindult azon az úton, ami II. Nagy Frigyeshez vezetett el.

Összegzés

A svéd állam röpke 100 év alatt az északi térség jelentéktelen államocskájából nagyhatalommá nőtte ki magát, majd az üstökösszerű fellángolást gyors hanyatlás és bukás követte. Mik voltak az okai a svéd dinasztizmus páratlan sikersorozatának? Mik a jellemző jegyei a dinasztizmusok cme északi típusának? Elsősorban az expanzív külpolitika. Svédország a 16–17. századi európai történelem egyik leglátványosabban terjeszkedő állama. A terjeszkedést részben gazdasági okok (a balti pozíciók felértékelődése), részben politikai okok (a biztonság megteremtése) motiválta. Egyes uralkodók (pl. II. Gusztáv Adolf, X. Károly és XII. Károly) megpróbálták ugyan államuk gazdasági és katonai erejét irreális célok (Dánia, Lengyelország, Oroszország politikai szétzúzása) eléréséhez felhasználni, de ezek az emberfeletti kísérletek aláásták, majd romba döntötték a svéd birodalmat. A lutheránus egyház, és az állami hivatalnokokká változtatott klérus hathatós segítségével a mindenkori uralkodó képes volt a társadalmat az általa meghirdetett célok szolgálatába állítani. A lutheránus államvallás – a korai reformáció révén – az egész társadalmat egységbe foglalta, és kialakította – egysége szabályzataival – híveiben a mindenkori uralkodó iránti hűséget.

A társadalmi osztályok a hódító vállalkozásokban egységesen léptek fel, mert mindegyik rend valami módon hasznót húzott belőle. Így nem is csoda, hogy Svédországban e rövid két évszázadban nem is volt nagyobb államellenes megmozdulás. Az uralkodó az alkotmányos formások ellenére minden ügyben egymaga döntött. A riksdag rendjeit az „oszd meg és uralkodj” elv alapján kihasználta céljai eléréséhez, de az alkotmányos külszínt mindig fenntartotta. Erre a legjobb példát XI. Károly mutatta reformpolitikája megvalósítása révén, amikor a parasztság és az értelmiség vékony rétege (városi polgárság) segítségével keresztülvitte a redukciót, megtörte az arisztokrácia gazdasági és politikai erejét, majd szinte ellenállás nélkül kiépítette az abszolutizmust is. Az erős hadsereg és a királyhoz hű hivatalnokság is döntő fontossággal bírt a birodalom fenntartásában. A svéd hadsereg a 16–17. században Európa legjobb haderői közé tartozott. Újszerű szervezete, fegyverzete, valamint kiváló hadvezérei folytán szinte legyőzhetetlen volt, és félelmetes hírnévnek örvendett. Hanyatlását XI. Károly reformjai megállították, de XII. Károly az öröklő kapott haderőt eltékozolta. A főleg német származású polgárokból és svéd nemesi fiatalokból szerveződött hivatalnoki kar a tartományok igazgatásában és azok gazdasági életének felvirágoztatásában játszott jelentős szerepet. Legfőbb gyengesége kis létszámában rejtett, a háborúk idején ugyanis a hivatali gárda pótolhatatlan veszteséget szenvedett, és ezt rövid idő alatt képtelenek voltak pótolni.

Meghatározó jelentősége van a Vasa uralkodóknak is. A történelem során kevés olyan állam volt, amelyben közel kétszáz éven keresztül egy ilyen sikeres dinasztia uralkodott. A dinasztia tagjai magasszintű oktatást kaptak, erős öntudattal rendelkeztek, de a néppel szemben mindig közvetlen módon viselkedtek, éppen ezért nagy népszerűségnek örvendtek. Összességében hogyan is értékelhető a nagyhatalmi korszak Svédország történetében? Roberts több választ is megfogalmaz erre:

„A birodalom elbukott, mert tartományait fel kellett adnia, viszont mint állam nem bukott el, mert túlélte azokat a célokat, amik miatt megalkották.”¹⁵

„A svéd nagyság kora egy aberráció volt, ami elkerülhetetlen és nélkülözhetetlen eleme a svéd társadalom fejlődésének, és csak a későbbiekben hatott igazán.”¹⁶

„Svédország a nagyság kora nélkül nem lett volna az, ami most.”¹⁷

A svéd társadalom és dinasztia a nagyhatalmi rang elvesztésébe nem tudott egykönnyen belenyugodni. Egészen 1809-ig elkeseredett, ám sikertelen harcokat vívott olyan célok eléréséért, amihez sem gazdasági, sem katonai ereje nem volt elegendő. Majd csak a Bernadotte-ház hatalomrajutása tett végleg pontot a nagyhatalmi ábrándokra. Svédország ekkor okulva a sikertelenségből, kialakította az aktív semlegesség politikáját, ami ma is a svéd külpolitika kulcsa. A nagyhatalmi korszak gazdasági és szellemi téren történt fejlesztő hatása a 18–19. századi svéd tudomány és kultúra fejlődésében, illetve a 19. század végi ipari fellendülésben lelhető fel.

Jegyzetek

1. Roberts, Michael: *The Swedish Imperial Experience 1560–1718*. Cambridge, 1979. 6–18. (továbbiakban: Roberts 1979.)
2. Roberts, Michael: *Sweden's Age of Greatness 1632–1718*. London, 1968. 136. (továbbiakban: Roberts 1968.)
3. Roberts 1979. 3–4.
4. Roberts 1979. 12–14.
5. Roberts 1968. 38–44.
6. Roberts 1979. 16–19.
7. Roberts 1979. 43.
8. Roberts 1979. 128.
9. Roberts 1979. 48.
10. Roberts 1979. 115.
11. Robert 1968. 287.
12. Roberts 1979. 133.
13. Roberts 1968. 138.
14. Hatton Reginald: *Charles XII. of Sweden*. London, 1968. 114.
15. Roberts 1979. 152.
16. Robert 1979. 152.
17. Roberts 1979. 152.

Függelék

II. Gusztáv Adolf búcsúbeszéde a rendekhez 1630. május 30-án

Forrás: Michael Roberts: Sweden as a great power 1611–1697. London, 1968. Edward Arnold Ltd.

És mivel a korsó addig jár a kútra, míg el nem törik, rám, aki oly sok alkalommal és oly sok veszély között hullattam vérem a svéd haza boldogságáért – bár eddig Isten kegyes oltalma megőrizte életemet – ugyanilyen sors vár rám. Ezért az elutazásom előtti utolsó alkalommal mindnyájatokat, a svéd állam alattvalóit és rendjeit, jelenlévőket és távollévőket a Mindenható Isten gondjaira bízok testben, lélekben és rendenként abban a reményben, hogy Isten jóvoltából az evilági bűnös és fájdalmas élet után egyszer még találkozunk az örökkévaló létben és boldogságban, amit Urunk alkotott számunkra. Különösen a Mindenható Isten kegyelmébe ajánlom az Államtanácsot, és kívánom nektek teljes szívemből, hogy jó tanácsban soha ne szenvedjeteek hiányt, tiszteteket úgy lássátok el, hogy Isten méltósága, az Ő szent Igéje és törvényei tiszta formájukban megtartassanak közöttünk és megmaradjanak utódainknak. Kívánom még, hogy béke és egyetértés uralkodjék közöttetek, ártó szándék, széthúzás és viszályok kerüljenek el benneteket, a haza biztonságát és nyugalmat szolgáló szándéknak pedig soha ne legyetek híján. Végül, soha ne szenvedjeteek hiányt örökösökben, és a felnövekvő új nemzedék adjon erőt és legyen tartóoszlopa a kormánynak és hazánknak. Ezt teljes szívemből kívánom nektek búcsúbeszéd gyanánt.

Hasonlóképpen ajánllak a Mindenható Isten kegyelmébe benneteket, a nemesi rendet, és kívánom, hogy oly módon őrizzéték meg férfias és lovagi tulajdonságaitokat, hogy ti és utódaitok újra ismertté tegyék az egész világ számára gót őseitek messzeföldön ismert és halhatatlan nevét – amit már hosszú ideje elfeledett és szinte megvetéssel illet a többi nemzet –, hogy az újra fényesen ragyogjon. Ez így is lesz, ha azok, akik uralkodásom alatt oly nagyszerűen viselkedtek, és oly bátran adták életüket és vérüket, továbbra is ugyanolyan elszántsággal teszik mindezt, hogy az ősi gótok méltó örököseinek bizonyuljanak, akik az egész világot meghódították, számos királyságot leigáztak és évszázadokon át uralkodtak rajtuk. Szeretném tehát, ha újra csatába indulnátok, és az ott kivívott halhatatlan hírnévvel, a királyok és hercegek tiszteletével és a jutalomként kapott hatalmas birtokokkal gazdagodva fogjátok teljesíteni nemes rendetek kötelességeit. Ezt kívánom nektek most búcsúzóul.

Tőletek, az egyházi rendtől is búcsúzom, arra kérve benneteket, hogy gyülekezeteiteket, akiknek lelkét ti tartjátok hatalmatokban, és tetszéseitek szerint bánhattok velük, a királyhoz való hűségre és állhatatosságra buzdítsátok, valamint arra, hogy feladatukat jó szívvel és engedelmesen végezzék. Erősítsetek meg őket egységben és egyetértésben, nehogy tévútra vezettessenek gonosz emberek által. Nektek papoknak pedig nemcsak buzdítani és meggyőzni kell őket ezirányban, de magatoknak is példát kell mutatnotok tisztességes és egyszerű viselkedésekkel oly módon, hogy ők ne csak a prédikációik miatt, hanem életviteletek példája alapján is békességgel és engedelmesen

viseljék magukat. De legfőképpen arra ügyeljete, hogy a büszkeség bűnéből kifolyólag nehogy kihívjátok magatok ellen mások haragját. Szorgalmasan törekedjete az igazság elérésére, óvakodjate a széthúzástól, és minden esetben arra intsetek nyájatokat, melynek lelke a ti kezetekben van, hogy békésen és engedelmesen viseljék magukat, és teljesítsék uraik és a korona iránti kötelességeiket. Ezt kívánom teljes szívemből nektek.

Nektek, polgároknak azt kívánom, hogy kis viskóitok váljanak nagy-szerű nemesi udvarházakká, kis csónakjaitok nagy bárkákká és kereskedelmi hajókká, és hogy az olaj a korsótokból soha ki ne fogyjon. Ez a búcsúszavam hozzátok.

A köznép és a parasztság számára azt kívánom, hogy mezőik zöldelljenek, földjeik a termés százszorosát adják és magtáraik telve legyenek. Mindenben bővelkedjenek és szaporodjanak, boldogan, sóhajtozás nélkül tudják teljesíteni a rájuk háruló feladatokat és kötelezettségeket.

Végül együttesen és egyenként, testben és lélekben a Mindenható Istennek ajánllak benneteket.